

II. Методологија прикупљања теренске грађе

UDC 39:316

Душан Дрљача

ЗНАЧАЈ ЕТНОЛОШКИХ СТАЦИОНАРНИХ И ПОНОВЉЕНИХ ПРОУЧАВАЊА ЈЕДНОГ НАСЕЉА

Важност и значај етнологских, стационарних и поновљених, проучавања једног насеља, односно једне проблемски постављене теме карактеристичне за то насеље, толика је па се чини сувишним да се то посебно истиче. Па ипак, неки засада више спорадични резултати таквих подухвата, домаћих или страних истраживача наших земаља, понекад и аматера у нашем послу, подсећају нас на сву незаобилазност ове праксе, која је у неповољној пропорцији с другим видовима теренских проучавања.

У уводу ових излагања, неопходно је подсетити да овде не расправљамо о етнологској синтези, већ о методологији прикупљања теренске грађе (тзв. искуствене евиденције), дакле о делу испитивања које Леви Строс сврстава у етнографију.

Није наодмет поменути ни предмет етнологских истраживања који је у Европи, у последњим деценијама, претрпео знатне измене.

1.

Сваки покушај дефинисања предмета етнологских проучавања, без дубљег проницања у основна теоријска опредељења наше дисциплине, крије у себи можда и непремостиве замке. Упркос томе, у разматрању методологије прикупљања теренске грађе, незаобилазан је бар летимичан и сажет поглед на расправе у прошлости о оквиринама теренских истраживања.

Данас су у многоме превазиђене веома широке дефиниције предмета етнологских испитивања, што су их дали амерички и совјетски научници. Тако је за Клакона америчка културна антропологија имала да обухвата археологију, лингвистику, етнографију, етнологију,

фолклористику, социјалну антропологију и науку о односима култура,¹ а совјетски научник Дебеч под појмом антрополошких и етнолошких наука схватао је „све дисциплине које заједнички раде на изучавању раса, народа и култура.“² По Леви Стросу наша дисциплина проучава не само сеоске већ и велеградске друштвене заједнице.³

У старијој југословенској етнолошкој литератури, за Ђорђевића,⁴ Барјактеревића⁵ и Братанића⁶ предмет етнолошких проучавања је култура.

Кад су у европској етнологији чињени покушаји, имајући у виду практичне потребе, да се предмет етнолошких проучавања сузи, добили смо дефиниције које остављају места различитим тумачењима. Мошињски је, примера ради, за предмет етнолошких проучавања издвојио *ниже културе*,⁷ а Биркет-Смит *примитивне облике култура* код тзв. природних и „ниже“ слоја културних народа осећајући, ипак, да је то ограничавање више практично него принципијелно.⁸ Слично овоме је и М. Гушић, педесетих година, изнела став да етнологија треба да проучава *безимене масе* (друштвену класу потчињених и експлоатисаних) у оквиру историјских народа.⁹

У другу групу научника уврстили смо оне у чијим је дефиницијама предмета етнологије *напореда с културом* појам „народ“ или *епитет* „народни“. Тако је за Радића предмет етнологије био проучавање народног живота и мишљења,¹⁰ а за Ердељановића постанак и развитак сваког народа и свих особина које га чине народом.¹¹ Руски је сматрао да етнологија треба да проучава све народне тековине,¹² а Новак је основни и крајњи предмет етнолошких проучавања видео у испитивању људскости тј. народносних особина.¹³

Бавећи се теоријом наше науке, К. Доброволски је истицао да дефинисање предмета и ширине одређене дисциплине може бити: догматско или реалистичко-развојно, при чему ово друго полази од

¹ S. Kremenšek, *Težnje v sodobni etnološki znanstveni teoriji*, „Sl. etnograf“ 1. XV, Ljubljana, 1962, 20—21.

² Г. Ф. Дебеч, *О международном конгрессе антропологических и этнографических наук*, „Сов. этнографија“, Москва, 1963 (3), 185.

³ III. Кулишић, *Главни правци и нека основна теоријска питања у етнологији*, „Гласник Етн. музеја у Бгд“, књ. 24, Београд, 1961, 5—8.

⁴ Т. Ђорђевић, *О етнологији*, Српски књижевни гласник, књ. XVIII, Београд, 1906.

⁵ М. Барјактаровић, *Мишљења о терминима етнологија, етнографија и фолклор*, „Гласник Етн. музеја у Бгд“, Бгд, 1956, 304.

⁶ В. Братанић, *Regionalna ili nacionalna i opća etnologija*, „Slovenski etnograf“, 1. X, Ljubljana, 1957, 12.

⁷ K. Moszyński *Człowiek, Rozdział II, Przedmiot, podział i cel nauk etnologicznych*, Wrocław—Kraków—Warszawa, 1958, 40.

⁸ K. Birket-Smith, *Putovi kulture*, *Predmet etnologije*, Zgb, 1960, 26—27.

⁹ М. Гушић, *Naloge naše etnografije*, „Slovenski etnograf“, 1. V, Ljubljana, 1952, 10.

¹⁰ А. Радић, *Osnova za sabiranje i proučavanje grade o narodnom životu*, „Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena“ sv. II, Zagreb 1897, 13.

¹¹ Ј. Ердељановић, *О почецима вере и другим етнолошким проблемима*, Посебна издања СКА, Београд, 1938, 229.

¹² Б. Русић, *Етнографија или етнологија*, Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, Нови Сад, 1954, 65.

¹³ V. Novak, *O bistvu etnografije i njeni metodi*, „Slovenski etnograf“ 1. IX, Ljubljana, 1956, 11.

релативности ширине и метода дате науке, а узима у обзир фазе научне спознаје и променљивост веза дате дисциплине с потребама друштвеног живота. Доборовољски и многи други научници у Пољској и другим европским зелама били су присталице овог другог тј. *реалистичко-развојног дефинисања предмета етнологије*.¹⁴ У сличном духу, писала је Б. Филова о појму народ, наглашавајући да ту категорију није могуће одредити једном за свагда, па сходно томе, не може бити непроменљив ни методолошки оквир етнологије, односно тематске области њених проучавања.¹⁵ „Савршено је јасно“ — писала је почетком шездесетих совјетска ауторка Крупјанска — „да је проучавање било које области живота и културе народа могуће вршити једино *откривајући улогу и значај радничке класе* у историји друштва.“¹⁶ Том разложном пледоајеу мора се додати ограда: не запостављајући, наравно, ни улоге других класа и друштвених група.

Што се тиче одређивања *оквира тематске области проучавања*, југословенски етнологзи имали су у прошлости прилично уједначен став. Тако је још пре другог светског рата, Ј. Ердељановић предвидео да се етнологска проучавања врше *и код народа високе културе*, видећи у испитивањима примитивнијих људских заједница врло корисну припрему за одговорнији и сложенији задатак.¹⁷ Након револуције и промена у области производних снага и друштвене структуре у нашој земљи, М. Филиповић се залагао за *проматрање савремених појава* у народном животу¹⁸, а В. Новак за проширивање поља интересовања етнологије и на *градска насеља*.¹⁹ Мада је као први задатак европске етнологије сматрао истраживање сељачких култура, Б. Братанић је налазио оправдања за проширивање етнологских проучавања *и на друге слојеве становништва*.²⁰ Ту потребу истакао је својевремено и иницијативни одбор наше струковне организације, приликом оснивања ЕДЈ.²¹

Очито је да су традиционалне границе етнологског интересовања проширене укључивањем димензије савремености.²² У истраживачкој пракси се, међутим, етнологска проучавања поларизују у два основна вида: а) као проучавање и објашњавање традиционалних облика народног живота, и б) праћење промена и тумачење животних појава у савременим друштвеним условима,²³ а ређе комбиновањем ова два приступа. У праву су они који тврде да дисциплина са стогодишњим искуством нити сме да се ограничи да буде енциклопедија знања о

¹⁴ K. Dobrowolski, *Drogi rozwoju etnografii polskiej, jej obecne zadania, metody i zwiazki z innymi naukami*, „Etnografia polska“ I, Wrocław, 1958, 72. i dalje.

¹⁵ B. Filova, *K niektorým aktuálnym metodologickým otázkam národopisnej vedy*, „Slovenský národopis“ r. VIII, č. 2, Bratislava, 1960, 180.

¹⁶ B. Ю. Крупјанскаја, *Проблеми изученија савременој култури и битурабочих СССР*, „Советскаја етнографија“ 1963(4), Москва, 1963, 29.

¹⁷ Ј. Ердељановић, *наведено дело*, 230.

¹⁸ М. С. Филиповић, *Етнологски (етнографски) рад у Босни и Херцеговини*, „Преглед“ 10, г. VII, књ. II, Сарајево, 1955, 213—214.

¹⁹ V. Novak, *Na navedenom mestu*.

²⁰ B. Bratanić, *navedeno delo*, 13.

²¹ Bilten EDJ, g. I, br. 1, Beograd, 1958, 2.

²² W. Dynowski, *Slowo Wstepne*, Kurpie — Puszcza Zielona, Wrocław — Krakow — Warszawa, 1962, 15.

²³ A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Organizacja pracy etnograficznej w Polsce Instytucje i wydawnictwa naukowe*, Etnografia Polska II, Wrocław, 1959, 21.

различитим облицима примитивних алатки и оруђа, посуђа, ношње, обичаја, регионалних игара, нити је препоручљиво да се деценијама таложено искуство наше науке користи само и искључиво за проучавање савременог, односно претежно у примењене сврхе.

Сасвим сажето подсећање на прве кораке у промени предмета истраживања намеће једну тврдњу и оставља нас пред питањем. Тврдња је да, услед измењене стварности, радништво настањено у селу морају да проучавају чак и они који су се својевремено определили за испитивање целокупне сеоске културе у њеном историјском развоју.²⁴ Питање је: колико и како смо успели да разрадиме методе и приступе етнолошког проучавања радничке класе, индустријских и градских насеља.

Наводећи једну од могућих дефиниција предмета етнолошких проучавања, формулисану пре четврт века за практичне потребе, подсећам истовремено на недавно преминулог врсног етнолога и пријатеља Југославије, З. Бјалог: „Савремена етнографија својим проучавањима обухвата културу пољопривредних произвођача, занатлија, радника и посредних група на селу, у насељу и малом месту, као и онај део културе већих места која је на извешан начин продужетак културе поменутих група²⁵.“

2.

Пишући пре три деценије о техници етнолошких теренских испитивања, К. Завистович Адамска је извела следећу поделу тих истраживања: 1. оријентациона (тј. рекогносцирање), 2. стационарна — за проблемску монографију или у проучавању комплекса културних појава, и 3. инвентаризацијска — ради утврђивања граница културних појава.²⁶ Стационарни приступ погодан је за проблемске (једно питање) и сложене монографије (комплекс народне културе). И. К. Мошињски се у том погледу слаже кад пише: „Најбоље теренске резултате даје, очигледно, стационарна метода тј. таква кад експлоратор дужи времена станује међу испитиваним становништвом, делећи с њим колико је то могуће, његов начин живота, саживљавајући се у сваком случају до тог степена, који омогућује успешно истраживање“, и додаје: „Неопходан услов потпуног коришћења те методе представља темељно владање језиком испитиваног становништва.“²⁷

У погледу испитиване јединице, и проблемске и сложене етнолошке обраде могу бити монографије једног насеља или читавог региона. По мишљењу професор Адамске, проблемска монографија методски је значајнија: средишњи проблем осветљава се на тлу осталих односа, док у монографији целокупне народне културе (села или региона) многа питања другостепене важности добијају прворазредни значај.

²⁴ К. Dobrowolski, *nav. delo*, 70.

²⁵ Z. Bialy, *Etnografia polityczna*, „Polityka“ 49/301, Warszawa, 1962, 11.

²⁶ K. Zawistowicz-Adamska, *Technika etnograficznych badan terenowych w swietle doswiadczen osrodka lodzkiego*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Lodzkiego, Nauki humanistyczno-spoleczne, Seria I, z. 3, Lodz, 1956, 155—194.

²⁷ K. Moszynski, *Glavni pravci i metode etnoloških nauka*, Beograd, 65.

Одлучивши се за проблемску монографију, морамо за свако питање да изаберемо репрезентативно насеље. Ово ограничење на стационарни рад у једном насељу није само техничко питање, већ има, као што ће даља излагања показати, и методске предности. Испитивачу рад у једном насељу омогућује, готово увек, да у право време буде на правом месту где се радња збива. Тематско проучавање у само једном насељу обезбеђује релативну свеобухватност сагледавања појаве. У овој врсти испитивања полази се од претпоставке да се друштвена збиља регије и шире заједнице довољно изразито прелама и рефлектује на живот насеља уколико је оно као такво репрезентативно. Писац је не само проматрач и учесник, већ је у прилици да неким појавама више пута присуствује, да буде сведок „поновљеног опита“ и да све упореди с претходно виђеним. Основна поставка стационарне методе и јесте најпотпуније могуће опажање целокупног живота мештана (дневног и ноћног, свакодневног и празничног) као и најдубље понирање у свет њихових осећања и мисли, одгонећа стварних повода који условљавају овакво или другачије поступање, проницање у мотиве којима мештани сами себи објашњавају поједине своје поступке итд.

Руковођени овим, поједини пољски истраживачки центри (Лођ, Краков) своја испитивања појединих проблема вршили су, у начелу, у свим домаћинствима једног насеља. Када је запис рађен са неколико укућана једног домаћинства, постајао је својеврстан историјски документ, а опремљен истраживачевом опсервацијом и илустративним материјалом чинио је једну архивску инвентарску позицију.

Ефикасан, овај вид теренског рада је спор и скуп, Зато је и разумљиво што се многи истраживачи опредељују за невелики узорак а затим пишу о „моделу“ створеном на основу 3—4 записа појаве, истина доживљене, али најчешће у субјективној интерпретацији казивача. Кад би се таквим „моделима“ обавезно додавао истраживачев субјективни доживљај виђеног било би јасније да ли је испитивач и колико пута присуствовао појави о којој пише.

Обрада сложене монографије од стране индивидуалног истраживача, по мишљењу К. Завистович-Адамске, изневерава циљ. „Унапред се може претпоставити да ће поједина поглавља бити неравномерно обрађена, с обзиром да један испитивач није у стању да с подједнаким интензитетом простудира целокупну етнолошку проблематику.“ Опис читавог региона, попут књига из глобалне повести, често се заснива на уопштавајућем и општеважећем, клонећи се и избегавајући рогобатне а драгоцене појединости итекако присутне у практичном животу. На пример, из послератних етнолошких монографија појединих области мало шта дознајемо о колективизацији пољопривреде на селу. Међутим, из етнолошке монографије једног војвођанског насеља сазнајемо да је она узрок повратка безмало једне четвртине колониистичких породица у завичаје²⁸, а из монографије једног црногорског села да је колективизацијом било обухваћено само десет домаћинства.²⁹ Глобални резултати за регију били су, дакако, другачији.

²⁸ Др Б. Ђупурдија, *Суботица и околина*, Нови сад, 1987, 30—31.

²⁹ М. Милосављевић, *Планиница — историјска збивања и етнографски записи/рукопис монографије*, поглавље: *Подруштвљавање пољопривредне производње*.

3.

И док се у неким етнологијама, на Западу и Истоку, истакнути истраживачи након теоријске припреме све доследније опредељују за стационарна и поновљена испитивања у једном насељу, настојећи да преко минуциозне спознаје суштине појаве, у њеном контексту и окружењу, дођу до теоријског уопштавања, дотле је код нас пропорционално више регионалних пролаза, према одабраном узорку. У том погледу као да робујемо извесном географизму.

Помало заборављен, али у пракси потиснут први вид истраживања има своје врле заговорнике и следбенике од којих ћемо поменути само неке. Пре свега М. Макаровић, чији се приступ читује и у насловима њених радова.³⁰ И за XXII саветовање СЕДЈ пријављено је неколико радова сличног приступа³¹. Простор нам не дозвољава да поменемо и неке друге истраживаче.

С обзиром на малобројност дуготрајних стационарних испитивања наши радови се, сем ретких изузетака, не одликују ни оним карактеристичним исказима казивача датим у наводницима, без којих је тешко или немогуће уочити испитивачеву дистанцу према забележеном. Изостаје и дневник истраживача као допуна испитивању по упитнику што је иначе незамисливо, на пример, у археолошким ископавањима.

Продужена стационарна испитивања су предуслов и претпоставка да истраживач научи језик средине (у Србији: влашки, ромски, албански). Ту претпоставку успешног рада, које се иначе држе страни испитивачи наших земаља ми смо изгледа занемарили. Јер, за више од четврт века ђердапских проучавања ниједан од наших истраживача није научио влашки.

Било би свакако малициозно тврдити да је продужених стационарних испитивања код нас све мање откако су материјалне погодности за теренски рад боље. Можда је у нама више опредељености за комодитет и конфор, него правог истраживачког жара и самопрегора.

Сврха ових излагања ни у ком случају није да се стационарна теренска испитивања једног насеља прогласе једино исправним, већ је основни циљ настојање да се она реafirмишу и заузму значајније место у нашој теренској пракси. Колико упутна и често једино остварљива за неке теме (у насељима која се измештају, међу исељеништвом — услед ограничености средстава), стационарна испитивања појединих етнолошких проблема су непотребна или чак неизводљива (народног епског стваралаштва у селу где живи само 1 гуслар и сл.). Пожељно би било да стационарна теренска проучавања

³⁰ М. Макаровић, *Medsebojna pomoć na slovenskej vasi/ na primeru Predgrade v Poljanskej dolini ob Kropi /*, Slovenski etnograf, Ljubljana; J. Вукмановић, *Метод етнолошких испитивања у Конавлима*; D. Rihtman — Auguštín, *Vrednote kao predmet etnološkog istraživanja* М. Драгић, *Методологија етномедицинских испитивања* — ова три рада на Симпозијуму о проблемима савремене методологије етнолошких наука, Одељење друштвених наука САНУ, Београд, 1972.

³¹ J. Lulić, *Svadba kod ateista — na primjeru jednog otočkog sela blizu Zadra*; E. Petrović, *Kompleks posmrtnih običaja kod crnogorskih kolonista u Lovčencu*; V. Dušković, *Svadba u Sjenici — sve prema Programu XXII savetovanja SED Jugoslavije*, Kruševac, 1987.

у једном насељу предуземо увек када само за добро проучавање појаве усложњавамо истраживачке пролазе, не напуштајући конкретну средину и интегрално проматрање, а зарад добијања што једноставнијег одговора на задату тему.

4.

Методолошки би било исправно наведене уопштене ставове покушати доказати резултатима појединих истраживања стационарног типа. Упоредио сам зато неке резултате до којих је дошао сталоседелац аматер пишући монографију свога црноречког села и резултате изнете у тимски рађеној етнологској монографији Зајечара и околине коју је писало 11 наших колега.³² Прва и најважнија констатација је да се ове две монографије допуњују. У односу на колективно дело, појединац који је свој животни и радни век провео у селу (он је стационарном методом радио заиста продужено!), које су разумљиво измакле пажњи иначе одличних познавалаца, стручњака за поједина питања. Поменућемо само неке од њих: топоними специфичних језичких облика — Спасићим падина, Рачићим падина; вишегодишњи боравак у селу, за време последње окупације, Далматинаца из Македоније; појава у селу малих ручних вршалица и и геплара још крајем прошлог века; терач на гумну с кантом у руци, приправан кад стока почне да балегат; оснивање у селу земљорадничке кредитне задруге 1897. године; кресање лисника и крчевина (трша) као опасни и изузетно напорни послови; отварање млекаре — „мандре“ и израда качкаваља за време бугарске окупације у првом светском рату; касније постојање 2 приватне млекаре у селу; разрез обавезног откупа и неуспех у организовању сељачке радне задруге („Напред, у ново доба“) и подривљавање пољопривредне производње; методски изванредно је дато поглавље о лечењу сточних болести: надуна, баљева, подударштине, устобоље, власа; поменути су сезонски доласци у село ћерамиџија и качкаваљџија из пиротског краја и њихов рад; на периферији села је печен креч, а на реци су радиле резнице (стругаре), као допунска делатност израђивани су глогови крстови; уместо сапуна употребљавана је земља (ума), описана је борба против штеточина и гамади, начини одржавања чистоће до подизања јавног купатила у селу 1929. године; у селу се веровало у магичну моћ „цвркања“ за пораст кукуруза, али и новорођенчади; за људског положајника пожељно је да то буде лења особа; о Младенцима се пали велика ватра — рана; међу мерама помињу се мала и велика икинџија — као делови дана; у народном прозном стваралаштву забележена је прича о супституцији људске жртве животињском; писац и сам музичар дао је хронолошки преглед појаве појединих инструмената у селу: гајди, фруле (дудук), гусала (само 1 гуслар у селу), хармонеке, виолине; игара: кекернек, тројанац, Моравка; деџих игара: клис и попац, свињица, „јаницајес“ и др.; запажа се, на пример, да су клетве у селу бројније од благослова.

³² Зајечар и околина, Гласник етнографског музеја у Београду 42, Београд, 1978.

Упадљива разлика је и у резултатима које је странац истраживач постигао проучавајући стационарно у трајању од четири месеца једно село надомак Кладова³³ од скромних запажања нашег ескplorатора који је у истом насељу боравио 2—3 пута по два дана.³⁴

Најзад, за резултате који се постижу стационарном методом повољни су понекад „бистри и интелигентни посматрачи“³⁵ који се у једном насељу задрже довољно дуго за шта је речит пример књига Лујзе Рајнер.³⁶

Dušan Drljača

THE IMPORTANCE OF ETHNOLOGICAL STATIONARY AND REPEATED INVESTIGATIONS OF A SETTLEMENT

— Summary —

The significance and importance of ethnological, stationary and repeated, investigations of a settlement, i.e. a problem subject which is put forward and is characteristic of that settlement, is so great that it seems unnecessary to point it out separately. However, some mainly sporadic results of such undertakings by local or foreign investigators of our countries, sometimes also amateurs in this line of work, remind us of the inavoidability of this practice, which is not as common as the other methods of field investigation.

The introductory notes deal with the subject of ethnological study which, in the last few decades, has underwent considerable changes in Europe. Then, the methodical values of problem monograph of a settlement, worked out by the stationary method, are treated, while the central problem is illuminated on the grounds of other relationships. It is clear that the author insists that they should be reasserted in our investigatory practice. Finally, some results from the same area, which were reached by the stationary or other methods are mentioned.

³³ K. U. Schierup, *Houses, tractors, golden ducats. Prestige game and migration*. A study of migrations to Denmark from Yugoslav village. Field report. Arhus, 1973.

³⁴ Д. Дрљача, *Село Љубичевац у дунавском Кључу*, Развитак 4—5, Зајечар, 1975, 51—57.

³⁵ K. Moszynski, *nav. delo*, 69.

³⁶ L. Rajner, *Žene u selu*, Beograd, 1985.